

УДК 811.111'373.4'371-116.3

ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗАВЕРШЕНОСТІ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Марія Будна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000*

Виокремлено лексичні одиниці із семою завершеності. З'ясовано, що завершеність є багатовимірним поняттям та виділено лексико-семантичні групи отриманих одиниць: просторове завершення, завершення у часі та завершення кількості, якості або ознаки. Здійснено поділ лексем за стадією, за результатом, за станом і за об'єктом. За результатами семантичного аналізу виділено ядро і периферію функціонально-семантичного поля завершеності.

Ключові слова: функціонально-семантичне поле, категорія завершеності, семантичний маркер, домінанта, лексико-семантична група.

У сучасному мовознавстві застосування теорії поля в дослідженні мовних явищ надалі залишається актуальним. Одиниці різних мовних рівнів об'єднуються у систему мовних засобів, що мають спільні семантичні ознаки, взаємодіють один з одним і формують функціонально-семантичні поля.

Чимало лінгвістів висвітлюють семантичну категорію завершеності у сучасній англійській мові. Вони застосовують різноманітні підходи і методи аналізу. О. Кайсарова розглядає Past Indefinite і Present Perfect як головні засоби вираження завершеності у взаємозв'язку із лексичним значенням дієслів [6]. С. Кузьміна зосереджує свою увагу на дієсловах, але лише тих, які мають сему знищення [7]. В. Гак виділяє головні критерії поділу мовних одиниць, які формують лексико-семантичне поле кінця [5].

Завдання цієї статті – проаналізувати мовні одиниці із функцією вираження семантики завершеності на лексичному рівні. Ми розуміємо ФСП завершеності як систему різнорівневих мовних засобів, що знаходяться в розпорядженні мовця, призначених для вираження семантики завершеності у всіх її варіантах [4].

З огляду на те, що в сучасній лінгвістиці знаменною є тенденція до поєднання доробків різних наукових напрямків, останнім часом функціональна лінгвістика використовує ідеї когнітивної лінгвістики. Актуальним на сьогодні є концептуальний аналіз, мета якого – визначення поняття, що стоїть за мовним знаком. Власне, концепт визначає семантику мовних одиниць, які використовують для його вираження. Концепти, як елементи свідомості, повністю автономні від мови. Люди часто володіють словами не на рівні їх значень, а на рівні змісту, який вони виражають, тобто концептів і концептуальних ознак [2, с. 1]. Поняття включає в себе елементи розумового змісту, підданого “мовній обробці” і виступає як його “понятійна основа” [3, с. 4–5]. “Значення слова – це радше функція висловлення, яким воно обрамлене...” [8, с. 492]. Отже,

зміст, який пов'язаний зі словами із семантикою “завершення” або “кінця” належить до двох когнітивних рівнів: рівня мовних значень і рівня концептів (як одиниць щоденної свідомості). Ці поняття асоціюються у свідомості людини із поняттям певної межі у просторовому або часовому контексті, а також у контексті кількості чи якості. Поняття межі становить основну сему у семантичній структурі лексичних одиниць із семою завершеності.

Дослідження показало, що поняття завершеності виражається у мові низкою засобів, які утворюють *понятійну категорію*¹. У структурі ФСП завершеності можна виділити головні концепти, на основі яких утворилися певні лексико-семантичні групи. У процесі вибірки використано електронний варіант Оксфордського словника англійської мови (Oxford English Dictionary), видання 2009 року. Електронна система пошуку цього словника дозволяє здійснювати суцільну вибірку лексем за певними критеріями. На підставі словникових дефініцій і семантичних маркерів виділено лексичні одиниці із семою завершеності, які, окрім основної семи (досягнення певної межі), мають уточнюючі семи. Відтак, формуються такі лексико-семантичні групи і підгрупи:

1. ПРОСТОРОВЕ ЗАВЕРШЕННЯ (семантичний маркер *end*):

іменники: *end*², *tail*, *destination*, *head*, *top*, *nib*, *peak*, *pinnacle*, *terminal*, *terminus*, *tip*, *extremity*, *finish* (тут у значенні – кінцева точка чи місце змагання чи забігу), *brink*, *border*, *edge*, *verge*; прикметники: *endmost*, *extreme*.

Окрему підгрупу становлять дієслова завершення руху у просторі: *arrive*, *get*, *land*, *reach*, *come*, *approach*, *terminate* (тут у значенні прибувати до кінцевої точки маршруту: *The train will terminate at Stratford*), оскільки рух, навіть якщо він відбувається у просторі, завжди обмежений певною часовою межею, і окрім просторового завершення, має кінцеву точку у часі.

Деякі із лексичних одиниць мають більше ніж одну уточнюючу сему. Наприклад:

1) *I had noticed him near the end of the queue as it swarmed over the ladder*³ (кінець черги – просторове завершення).

The pilot study is being carried out by Aids expert Professor Jonathan Weber and results are due by the end of 1993 (до кінця 1993 року – завершення у часі).

2) *The extreme north-west of Scotland* (граничний, найдавший північний захід – просторове завершення).

More often the cause is loss of confidence or extreme pressure of work (надмірний тиск – крайній ступінь, завершення якості чи ознаки).

2. ЗАВЕРШЕННЯ У ЧАСІ (семантичний маркер *end*).

“Потік часу – без початку і кінця, але все, що відбувається в часі, має кінець, тобто має часові межі” [1, с. 8].

Тут виокремлюємо такі лексико-семантичні підгрупи:

2.1. Завершення часового відрізка, періоду

¹ До терміну *понятійна категорія* зверталися такі дослідники, як Дж. Лаккоф, І. Мещанінов, Н. Кобріна та ін.

² Підкреслено ті лексичні одиниці, які входять до двох і більше груп, оскільки мають більше, ніж одну уточнюючу сему.

³ Цей та інші приклади запозичені із бази Британського національного корпусу (British National Corpus доступний з <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>).

У цій групі теж маємо семантичний маркер **end**, але вже із семою часового завершення: *final* як іменник або прикметник; іменники: *expiration, death, sunset*; прикметники *high* (у значенні “крайня точка певного часового відрізка” – *high summer, high noon, high day*), *expiry, expiring, last, terminable, terminative, terminal, ultimate*; дієслова: *expire, pass* (проходити, минати, коли йдеться про час – *three months passed*); прийменники: *over, to, until, within*; прислівники *eventually, finally, latterly, through* (вказує на виконання дії протягом періоду часу, від початку і до кінця: *she studied the whole summer through*). Такий вичерпний характер дії до кінця може також передаватися фразовими дієсловами з прийменником *through*: *to look sth. through* (проглянути), *to sing a song through* (проспівати пісню до кінця), *to carry sth. through* (завершити щось), *to go (be, get) through with sth.* (закінчити або покінчити з чимось), та ін.

2.2. Завершення процесу (формування, виконання, досягнення, тощо)

Сюди входять дієслова із домінантою **complete**: *accomplish, achieve, attain, cease, close, complement, consummate, conclude, do / be done, get, hang (up), end, finalize, finish, fulfill, fill, execute*, та ін. (47 дієслів); а також інші частини мови – прикметники: **complete**, *finished, consummate, full-fledged, mature, ripe, full-grown, rounded, closing, conclusive, final*; прислівники: **completely**, *altogether, conclusively, eventually, finally, ultimately*; іменники (здебільшого утворені від тих же ж дієслів чи прикметників): **completion, termination, close, closure, abortion**, та ін. (37 іменників).

2.3. Завершення існування/функціонування

Цю групу можна поділити на такі підгрупи:

2.3.1. Із семою знищення, припинення існування (семантичні маркери: **destroy, do away with, put an end to**): *abolish, annul, demolish, extinguish, obliterate, destruct, kill, raze* та ін. (78 дієслів); *abolition, annihilation, apocalypse, crush, death, decay, demolition* та ін. (29 іменників); і прикметники: *extinct, suicidal, wrecking*.

2.3.2. Із семою зникнення (семантичні маркери: **disappear, come to an end**): *die, disperse, dissolve, evanesce, fade, go, melt, perish, pass, peter*, та ін. (17 дієслів); іменники: *obsolescence, retrogression*; прикметники: *dissolving, fugacious*.

2.3.3. Окрему групу становлять ті одиниці, яким притаманні обидві семи, а саме дієслова: *erode* (“*gradually destroy or be gradually destroyed*”), *wear* (“*1. damage, erode, or destroy by friction or use; 2. undergo such damage, erosion, or destruction*”), *wither* (“*1. fall into decay or decline; 2. cause to decline or deteriorate; weaken*”)¹

3. ЗАВЕРШЕННЯ КІЛЬКОСТІ, ЯКОСТІ АБО ОЗНАКИ.

Тут теж розмежовуємо дві підгрупи, в яких спостерігаємо завершеність у двох протилежних напрямках:

3.1. Завершення як повнота, досконалість (семантичний маркер **complete, finish**): дієслова: **complete, finish, fill, integrate, perfect, complement, top**;

прикметники: **complete, absolute, acatalectic, arrant, consummate, dead, definitive, downright, entire, exhaustive**, та ін. (30 одиниць).

прислівники: **completely, all, clear, dead, entirely, enough, fully, plenty, out and out, outright, perfectly, through, wholly, totally** та ін. (21 одиниця).

¹ Словникові дефініції запозичені зі словника Oxford Dictionary of English, 3rd Edition © Oxford University Press, 2010.

іменники: *completeness, absoluteness, ampleness, complement, entireness, entirety, enough, full, fullness, integer, integrity* та ін. (17 одиниць).

3.2. Завершення як відсутність (семантичні маркери *end, come to an end*):

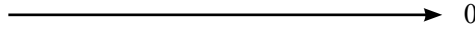
end, die, drop, go (of money), fade, run out, swallow (up), use, waste, ruin (в значенні розоряти), *empty, spend, extinction, extinct*.

Пропонуємо здійснювати класифікацію проаналізованих лексичних одиниць за такими головними критеріями:

1. Поділ за стадією, на якій перебуває завершення.

В. Г. Гак розглядає кінець як поняття далеко не однозначне: “явище, яке позначається словами *кінець, закінчувати*, не завжди асоціюється з фінальною точкою лінії”. Поняття кінець він представляє як своєрідний рух по уявній лінії до “фінальної точки”, який розглядається на різних етапах [5, с. 55]. Отже, кінець не завжди настає негайно і безповоротно, і під час аналізу виявлено, що в сучасній англійській мові завершення може відбуватися на таких головних стадіях:

- абсолютне або повне завершення:

abolish, annihilate, exterminate, delete, liquidate, raze, obliterate та ін.;

- поступовий рух до кінця або завершення:

dissolve, fade, finalize, perish, peter, sap, wither, exhaust, expiring та ін.

Винятком є дієслово *vanish* – його можна вживати як в одному так і у другому значенні, залежно від контексту:

1) *It seems impossible for a well-selling pop record to vanish from the face of the earth, but it actually seems to have happened here* (зникли з лиця землі – остаточний кінець);

2) *Heathlands, hedgerows and woodlands are vanishing.* (зникають – поступовий рух до кінця);

- завершення або кінець, здійснені з метою досягнення цілі або результату, переходу на інший етап, зміни тощо.

У таких випадках спостерігаємо кінець, після якого настає новий, інший початок, або є перспектива продовження: *complete, accomplish, achieve, arrive, conclude, fulfil, remove, solve, graduate, integrate* та ін.;

- тимчасова зупинка, за якою слідує продовження:

stop, arrest, balk, break, desist, detain, discontinue, halt, intercept, interrupt

- перехід через кінцеву межу (“замежеве” завершення):

Кінцева точка завжди асоціюється з певною межею, але в деяких випадках дія, стан, якість чи кількість переходять очікувану межу і завершення відбувається вже “за цією межею”, тому ми називаємо таке завершення “замежевим”. Тут ми маємо на увазі лексичні одиниці, утворені з допомогою префікса *over-*, наприклад: *overuse, overachieve, overage, overambitious, overanalyze, overbook* та ін. (приблизно 247 одиниць).

2. Поділ за результатом.

Загалом кожна завершеність асоціюється з позитивом або негативом у свідомості мовця. Окрім цього, є лексичні одиниці, які сприймаються нейтрально або їх сприйняття може мінятися залежно від ситуації. Усі лексичні одиниці можна поділити на дві великі групи:

1. Із семантичним компонентом “знищення” або “зникнення”:

- **destroy, do away with, put an end to:**

abate, abolish, annihilate, annul, assassinate, crush, demolition ma in.;

- **disappear, come to an end:**

die, disperse, dissolve, fade, melt, perish, vanish ma in.

2. із семантичним компонентом “досягнення позитивної, бажаної мети або результату”:

complete, accomplish, achieve, complement, execute, fill, finalize, fulfil ma in.

3. Поділ за станом.

Завершення може відбуватися як внутрішній процес, без впливу зовнішніх сил, і як результат дії або впливу ззовні. Отже, усі лексичні одиниці із семантикою завершеності можна поділити на дві великі групи:

1. Цілеспрямовані (ті, які передбачають або призводять до кінця)

accomplish, achieve, annul, destroy, arrive, cancel, obliterate, kill ma in.

2. Спонтанні (викликані внутрішніми процесами, що відбуваються в об'єктах навоколишнього світу)

die, expire, fade, mizzle, wither, extinct ma in.

Окрему групу становлять ті лексичні одиниці, які можна вживати у двох смислах, тобто вони можуть бути як цілеспрямованими, так і спонтанними: *cease, stop, dissolve, end, melt, dissipate ma in.*

4. Поділ за об'єктом.

В. Гак поділяє термінативні слова, які виражають кінець, на **загальні** і **спеціальні**. Перші – це слова, які позначають кінець у загальному розумінні, смислові слова, здатні поєднуватися з багатьма суб'єктами і об'єктами (*закінчити, завершити* та ін.). Спеціальні слова співвідносяться лише з певними суб'єктами чи об'єктами [5, с. 53].

Результати семантичного аналізу вибірки показали, що усі лексичні одиниці із семантикою завершеності в англійській мові теж можна розглядати у такій опозиції: **загальні** (ті, які можуть виражати завершеність різноманітних об'єктів) і **спеціальні** (ті, які виражають завершеність лише конкретних об'єктів у певних ситуаціях). Для прикладу, розглянемо деякі лексичні одиниці в опозиції “загальне – спеціальне завершення”: *complete – consummate; accomplish – graduate; stop – staunch; destroy – denationalize.*

Оскільки, функціонально-семантичне поле завершеності є поліцентричним (слабко централізованим), у ньому досить складно виділити домінанту. Однак, у його семантичній структурі чітко простежується домінування семи завершення дії чи процесу. Отже, ми виділили ядро, що становлять дієслова з семантичною структурою, які однозначно репрезентують семантику завершеності:

end – *come or bring to a final point; finish;*

complete – *bring to an end, finish making or doing;*

finish – *bring (a task or activity) to an end;*

cease – *come or bring to an end*

stop – come to an end; cease to happen;

terminate – bring to an end;

Серед цих дієслів виділимо архісему *end*, яка повністю або частково передає смисловий зміст інших мовних одиниць ФСП завершеності, рухаючись від ядра й аж до периферії: *destroy – end the existence of (something) by damaging or attacking it; disappear – come to an end or cease to be visible; accomplish – to bring to an end, achieve or complete successfully* і т. д.

На ближній периферії розташовані мовні одиниці із семою завершеності, але складнішими семантичними структурами *attain, complement, graduate, realize, altogether, conclusively, definitive, entire, exhaustive, ma in*. На дальній периферії знаходяться лексеми із специфічною семантикою, що виражають завершеність лише у якомусь одному аспекті: *high* (у значенні “крайня точка певного часового відрізка” – *high summer, high noon, high day*), *tail* (у значенні “задній кінець” – *tail of a procession* або “кінцева фаза, кінець” – *tail of a storm*).

Отже, завершеність – це багатогранна категорія, яку можна розглядати у трьох аспектах: простору, часу і кількості, якості або ознаки. Лексичні одиниці із семантикою завершеності, відповідно, поділяються на три головні лексико-семантичні групи, які, своєю чергою, утворюють підгрупи. Поділ лексем здійснено за чотирма головними критеріями: за стадією, за результатом, за станом і за об’єктом. Переважну частину одиниць у лексико-семантичному полі завершеності становлять дієслова, а у його семантичній структурі домінує сема завершення дії чи процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н. Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 4–19.
2. Болдырев Н. Н. Концепт и значение слова [Елкторнний ресурс] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов. – Режим доступа : < <http://boldyrev.ralk.info/dir/material/120.pdf> >.
3. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л. : Ленинградское отделение “Наука”, 1978. – 176 с.
4. Будна М. В. Диференційні конституенти функціонально-семантичної категорії завершеності / М. В. Будна // Наукові записки. – Острог, 2013. – С. 30–34. – (Серія філологічна ; вип. 34).
5. Гак В. Г. Семантическое поле конца / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 181–194.
6. Кайсарова О. Н. Функционально-семантическая категория завершенности в английском языке и речи : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 / Волгоградский государственный университет. – Волгоград, 1994. – 16 с.
7. Кузьмина С. Е. Семантика английских глаголов со значением уничтожения : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : 10.02.04 / Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н. А. Добролюбова. – Нижний Новгород, 2006. – 26 с.
8. Evans V. Lexical Concepts, Cognitive Models and Meaning-construction. / V. Evans // Cognitive Linguistics. – December 2006. – Vol. 17, is.4. – P. 491–534.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2014

Прийнята до друку 21.02.2014

LEXICAL UNITS WITH SEMANTICS OF COMPLETENESS AND THE CRITERIA OF THEIR CLASSIFICATION

Mariya Budna

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000*

The lexical units with a some of completeness have been distinguished. It has been clarified that the concept of completeness is multivariable and the following lexical semantic groups of the received units have been distinguished: dimensional completeness, completeness in time, completeness of number, quantity, quality or characteristic. The lexical units have been divided according to the following criteria: stage, result, state and object. On the basis of the semantic analysis results, the kernel and the periphery of functional semantic field of completeness have been distinguished.

Keywords: functional semantic field, category of completeness, semantic marker, dominant, lexical semantic group.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С СЕМАНТИКОЙ ЗАВЕРШЕННОСТИ И КРИТЕРИИ ИХ КЛАССИФИКАЦИИ

Мария Будна

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000*

Извлечены лексические единицы с семой завершенности. Выяснено, что завершенность – это многомерное понятие и выделено лексико-семантические группы полученных единиц: завершенность в пространстве, завершенность во времени и завершенность количества, качества или признака. Осуществлено разделение лексем за стадией, за результатом, за состоянием и за объектом. Исходя из результатов семантического анализа выделено ядро и периферию функционально-семантического поля завершенности.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, категория завершенности, семантический маркер, доминанта, лексико-семантическая группа.